

УДК 347.643

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.38>

ПРОБЛЕМИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В СІМЕЙНІ ФОРМИ ВИХОВАННЯ

Драпатий Н.В.,

*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0008-5192-0129*

Драпатий Н.В. Проблеми влаштування дітей з інвалідністю в сімейні форми виховання.

У статті розглянуто сучасний стан правового регулювання влаштування дітей у сімейні форми виховання в Україні в тому числі дітей з інвалідністю. Проаналізовано українське законодавство, міжнародні норми, зокрема Конвенцію ООН про права дитини, яка визначає пріоритет найкращих інтересів дитини при ухваленні будь-яких рішень щодо її майбутнього. Увагу приділено питанням негайного відібрання дітей у разі загрози їх життю та здоров'ю, а також вибору подальшої форми їхнього влаштування.

Досліджено переваги сімейних форм виховання, таких як прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу та тимчасове влаштування до сім'ї фактичного вихователя. Визначено ключові аспекти їхнього впливу на емоційний, соціальний та особистісний розвиток дитини. Окремо проаналізовано труднощі влаштування дітей з інвалідністю, включаючи проблеми інклюзивної освіти, соціальної адаптації та фізичної доступності, низького рівня адаптації державних закладів, проблеми правового регулювання.

Виявлено системні проблеми, що перешкоджають ефективному влаштуванню дітей з інвалідністю у сімейне середовище, зокрема недостатню державну підтримку, обмежену кількість прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, низький рівень підготовки фахівців.

Визначено ключові аспекти, що потребують удосконалення, зокрема комплексний міжвідомчий підхід, посилення соціального та матеріального забезпечення сімей, розвиток інклюзивної освіти та адаптація законодавства.

Запропоновано заходи, спрямовані на покращення умов виховання дітей з інвалідністю у сімейних формах виховання, що сприятиме їхній успішній соціалізації та реалізації прав.

Автор робить висновок, що влаштування дітей з інвалідністю є важливим, тому що воно сприяє їхньому гармонійному розвитку, соціалізації та самореалізації. Інклюзивна освіта забезпечує рівні можливості для всіх дітей, допомагає їм розвивати навички, необхідні для майбутнього життя, та сприяє толерантному суспільству.

Правильна підтримка таких дітей дозволяє їм розкрити свій потенціал, отримати якісну освіту та інтегруватися в суспільство, а ключовим аспектом всього цього передувє перебування дитини в сімейних формах виховання. Таким чином, забезпечення належних умов для дітей з інвалідністю є не лише питанням справедливості, а й важливим кроком до створення інклюзивного суспільства.

Ключові слова: прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, опікун, піклувальник, батьки, діти з інвалідністю.

Drapatiy N.V. Problems of placing children with disabilities in family forms of upbringing.

The article examines the current state of legal regulation of the placement of children in family forms of upbringing in Ukraine, including children with disabilities. Ukrainian legislation and international norms are analyzed, in particular the UN Convention on the Rights of the Child, which determines the priority of the best interests of the child when making any decisions regarding his or her future. Attention is paid to the issues of immediate removal of children in case of threat to their life and health, as well as the choice of further form of their placement.

The advantages of family-based forms of upbringing, such as foster families, family-type orphanages, and temporary placement with the family of the actual caregiver, are investigated. Key aspects of their impact on the emotional, social, and personal development of the child are identified. The difficulties of placing children with disabilities were separately analyzed, including problems of inclusive education, social adaptation and physical accessibility, low level of adaptation of state institutions, and problems of legal regulation.

Systemic problems have been identified that hinder the effective placement of children with disabilities in a family environment, including insufficient state support, a limited number of foster families and family-type orphanages, and a low level of specialist training.

Key aspects that require improvement have been identified, including a comprehensive interagency approach, strengthening social and material support for families, developing inclusive education, and adapting legislation.

Measures have been proposed to improve the conditions for raising children with disabilities in family forms of upbringing, which will contribute to their successful socialization and realization of rights.

The author concludes that the placement of children with disabilities is important because it contributes to their harmonious development, socialization and self-realization. Inclusive education provides equal opportunities for all children, helps them develop the skills necessary for future life, and contributes to a tolerant society.

Proper support for such children allows them to reach their potential, receive a quality education, and integrate into society, and a key aspect of all this is the child's stay in family forms of upbringing. Thus, ensuring appropriate conditions for children with disabilities is not only a matter of justice, but also an important step towards creating an inclusive society.

Key words: foster family, family-type orphanage, guardian, custodian, parents, children with disabilities.

Постановка проблеми в загальному вигляді. На сьогоднішній день питання відібрання дітей від батьків та їхнє влаштування є вкрай важливим. З кожним днем велика кількість дітей влаштовується в заклади та сімейні форми виховання, однак проблемним залишається питання влаштування дітей з інвалідністю.

Кожна дитина мала би виховуватися в сім'ї, однак якщо за певних обставин сім'я не може забезпечити належне виховання, проживання та розвиток дитини, то така дитина заслуговує на сімейний затишок, яким на сьогоднішній день можуть виступати сімейні форми.

В Україні створено багато сімейних форм виховання, однак мізерна кількість для дітей з інвалідністю. Тому актуальним є питання влаштування дітей з інвалідністю в сімейні форми, що є **метою** нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день в Україні питання влаштування дітей в сімейні форми виховання набуло нового значення. Налагоджений механізм захисту прав дітей та встановлений порядок реагування на порушення прав дітей зі сторони батьків, або осіб, які їх замінюють.

В статті 3 Конвенції ООН про права дитини встановлено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Стаття 18 Конвенції про права дитини передбачає, що батьки несуть основну відповідальність за виховання дитини. Інтереси дитини є предметом їх основного піклування [1].

Відповідно до положень Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» встановлено, що ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальноновизнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не ство-

рюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками [2].

Саме ухилення батьків від виконання ними батьківських обов'язків, жорстоке поводження з дітьми, нехтування, порушення базових прав і потреб дітей призводить до того, що потрібно вирішувати питання про негайне відібрання дітей від батьків.

Якщо виникла безпосередня загроза життю та здоров'ю дитини, орган опіки та піклування, якому стало відомо про це, приймає рішення про негайне відібрання дитини у батьків або осіб, які їх замінюють.

Для прийняття рішення про негайне відібрання дитини у батьків або осіб, які їх замінюють, служба у справах дітей негайно після отримання повідомлення про безпосередню загрозу життю або здоров'ю дитини разом з уповноваженим підрозділом органів Національної поліції, фахівцем із соціальної роботи, представниками закладу охорони здоров'я проводить оцінку рівня безпеки дитини. До проведення оцінки рівня безпеки дитини можуть бути додатково залучені уповноважені суб'єкти в межах своїх повноважень.

У разі виявлення (підтвердження) за результатами оцінки рівня безпеки дитини фактів безпосередньої загрози її життю або здоров'ю та потреби у вжитті невідкладних заходів до забезпечення її безпеки дитина може бути невідкладно направлена до закладів охорони здоров'я для обстеження стану її здоров'я, надання необхідної медичної допомоги в стаціонарних умовах та документування фактів жорстокого поводження з нею або тимчасово влаштована.

Після вжиття невідкладних заходів до забезпечення безпеки дитини служба у справах дітей в той же день подає районній, районній у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчому органу міської, районної у місті (в разі утворення) ради, сільській, селищній раді об'єднаної територіальної громади клопотання про невідкладне відібрання дитини у батьків або осіб, які їх замінюють. Після надходження клопотання уповноважена особа районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі утворення) ради, сільської, селищної ради об'єднаної територіальної громади протягом одного дня розглядає порушене питання та приймає відповідне рішення.

Про відібрання дитини у батьків або осіб, які їх замінюють, орган опіки та піклування того ж дня письмово інформує органи прокуратури за місцем проживання дитини та у семиденний строк після прийняття рішення звертається до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав, про відібрання дитини в матері, батька без позбавлення батьківських прав.

Служба у справах дітей за участю інших структурних підрозділів районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті, сільської, селищної ради, у тому числі об'єднаної територіальної громади здійснює підготовку документів для звернення органу опіки та піклування до суду про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або відібрання дитини у матері, батька без позбавлення їх батьківських прав.

У разі прийняття судом рішення про відібрання дитини у батьків без позбавлення їх батьківських прав служба у справах дітей протягом тижня інформує центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання сім'ї для надання соціальних послуг сім'ї. Результати проведеної центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді роботи враховуються службою у справах дітей під час підготовки висновку про доцільність поновлення або позбавлення батьків батьківських прав.

Якщо протягом року після прийняття судом рішення про відібрання дитини у батьків не усунені причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками, служба у справах дітей за місцем походження дитини, позбавленої батьківського піклування, зобов'язана вжити заходів до позбавлення батьків їх батьківських прав (п.8) [3].

Після того, як було вжито такий захід як негайне відібрання дитини від батьків, залишається вирішити вкрай важливе питання, а саме влаштування дитини. В законодавстві України визначено низку форм влаштування дітей від державних закладів до форм наближених до сімейних, отже залишається тільки вибрати форму влаштування.

На сьогоднішній день пріоритетом виступають форми влаштування наближені до сімейних, оскільки влаштування дітей в сімейні форми виховання, такі як усиновлення, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу або сім'ю фактичного вихователя, є вкрай важливим з кількох причин:

1. Емоційна підтримка: діти потребують емоційного зв'язку та стабільної підтримки, яку можуть надати сімейні форми виховання. Це допомагає їм відчувати себе в безпеці і зменшує стрес.

2. Соціалізація: сімейне виховання сприяє розвитку соціальних навичок у дітей. Вони навчаються взаємодіяти з іншими людьми, розуміти й поважати різні точки зору.

3. Індивідуальний підхід: у сімейних формах виховання можливий більш індивідуальний підхід, що дозволяє враховувати особливості кожної дитини, її потреби та інтереси.

4. Створення стабільного середовища: діти, які виховуються в сімейних умовах, зазвичай мають більше можливостей для отримання стабільного і сприятливого середовища для розвитку.

5. Формування здорових стосунків: сімейні форми виховання сприяють формуванню здорових стосунків між дорослими і дітьми, що є важливим для майбутнього розвитку дитини.

6. Запобігання травм: діти, які зростають у сімейних умовах, мають менше шансів на травматичні переживання, що часто супроводжують перебування в інтернатних закладах.

Однак слід зауважити, що не завжди є можливість влаштування дитини в сімейні форми виховання, оскільки дитина має певні вади та особливі потреби.

В статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» визначено, що дитина з інвалідністю – це дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими порушеннями розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту [4].

Влаштування дітей з інвалідністю - це важливий аспект забезпечення рівних можливостей для всіх дітей у суспільстві. Це питання включає в себе різні аспекти, зокрема:

Інклюзивна освіта – забезпечення доступу до навчання для дітей з інвалідністю в загальноосвітніх школах з урахуванням їх індивідуальних потреб. Це передбачає адаптацію навчальних програм, використання спеціальних методик, надання допомоги вчителів-асистентів та інших фахівців.

Стосовно дітей з інвалідністю існує негативне ставлення з боку інших людей, а також стереотипи і хибні погляди з приводу можливостей осіб з інвалідністю: що вони можуть, а чого не можуть. «Освіта має надаватися в межах можливого, у загальноосвітніх школах без будь-якого вияву дискримінації стосовно дітей та дорослих осіб з інвалідністю», – така офіційна позиція європейської спільноти була висловлена ЮНЕСКО та Комісією з прав людини. «Оскільки у більшості випадків інвалідність як така не є перешкодою, дискримінація – ось що перешкоджає дитині отримати освіту в загальній системі» [5].

Соціальна адаптація – створення умов для нормального соціалізації дітей з інвалідністю через участь у громадських, культурних та спортивних заходах, що сприяє розвитку їх комунікативних навичок.

Фізична доступність – створення без бар'єрного середовища в освітніх, культурних і громадських установах, що дозволяє дітям з інвалідністю активно брати участь у різних діяльностях.

Підтримка батьків-вихователів, опікунів/піклувальників – важливою складовою є надання підтримки та консультацій особам, які взяли в сім'ю дітей з інвалідністю, що включає як юридичні, так і психологічні послуги.

Професійна підготовка осіб, які взяли дитину в сім'ю з інвалідністю – педагоги та інші спеціалісти повинні мати необхідну підготовку та навички для роботи з дітьми.

Узагалі, метою є забезпечення рівних можливостей для всіх дітей, незалежно від їх фізичних чи розумових обмежень, щоб вони могли повноцінно розвиватися та бути інтегрованими у суспільство.

Окремою складовою є влаштування дитини з інвалідністю в дитячий будинок сімейного типу, де повинні бути створені відповідні умови для проживання. Після визначення індивідуальних потреб дитини орган, який прийняв рішення, за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів та/або інших джерел, не заборонених законодавством:

- вживає заходів для забезпечення облаштування житлового приміщення, в якому проживає сім'я, дотримуючись принципів універсального дизайну, архітектурної доступності та розумного пристосування;
- організовує надання необхідних послуг з урахуванням потреб дитини;
- сприяє здійсненню заходів щодо виконання індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю.

Органи управління освітою створюють умови для здобуття вихованцями, в тому числі дітьми з інвалідністю, освіти в різних формах залежно від стану їх здоров'я з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів (п. 3) [6].

У разі влаштування в прийомну сім'ю дитини з інвалідністю повинні бути створені відповідні умови для її проживання. Після визначення індивідуальних потреб дитини орган, який прийняв рішення, за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів та/або інших джерел, не заборонених законодавством:

- вживає заходів для забезпечення облаштування житлового приміщення, в якому проживає сім'я, з дотриманням принципів універсального дизайну, архітектурної доступності та розумного пристосування (за згодою прийомних батьків);
- організовує надання необхідних послуг з урахуванням потреб дитини;
- сприяє здійсненню заходів щодо виконання індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю (п. 5) [7].

Законодавець чітко описав алгоритм дій та можливість влаштувати дитину з інвалідністю в прийомну сім'ю, або дитячих будинків сімейного типу. Однак станом на сьогодні в Україні є проблемою щодо влаштування дитини з інвалідністю в прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу оскільки має низку викликів, серед яких можна виділити правові, соціальні, фінансові та психологічні аспекти.

1. Правові проблеми – відсутність достатньої кількості родин, готових прийняти дитину з інвалідністю; проблеми із захистом прав дитини: не всі прийомні батьки можуть забезпечити належний догляд.

2. Соціальні та психологічні труднощі – суспільні стереотипи щодо дітей з інвалідністю ускладнює їх соціалізацію; не всі прийомні батьки мають необхідні знання та навички для виховання дитини з особливими потребами; проблеми адаптації дитини до нової сім'ї та сприйняття її іншими дітьми в родині; ризик емоційного вигорання у прийомних батьків через підвищену відповідальність.

3. Фінансові труднощі – високі витрати на лікування, реабілітацію, спеціальне навчання та догляд; недостатній рівень державної підтримки для прийомних сімей, які виховують дітей з інвалідністю; відсутність доступу до якісних реабілітаційних програм у сільській місцевості.

4. Проблеми доступності освіти та медичних послуг – не всі школи та дитячі садки готові приймати дітей з інвалідністю через відсутність спеціалістів та умов; обмежений доступ до якісної медицини та реабілітаційних центрів у регіонах; відсутність спеціалізованих програм підтримки для прийомних батьків.

Висновок. Законодавець врегулював механізм влаштування дітей в сімейні форми виховання або наближені до них. Однак влаштування дітей з інвалідністю у сімейні форми виховання має низку системних проблем, які впливають на якість їхнього життя, соціалізацію та реалізацію прав, такі як:

1. Обмеженість сімейних форм виховання для дітей з ООП.

Попри задекларований пріоритет сімейних форм виховання, в Україні спостерігається недостатня кількість прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, готових приймати дітей з інвалідністю. Це пов'язано з низькою обізнаністю суспільства щодо інклюзивного виховання, фінансовими труднощами та нестачею підтримки для батьків-вихователів.

2. Відсутність належної державної підтримки.

Держава не забезпечує достатніх механізмів матеріальної, соціальної та освітньої підтримки сімей, які виховують дітей з інвалідністю. Існує потреба у більшій кількості спеціалізованих програм для підготовки опікунів та вихователів, а також у розширенні соціальних гарантій, включаючи медичну реабілітацію та доступ до інклюзивної освіти.

3. Низький рівень адаптації державних закладів.

Заклади інституційного догляду здебільшого не відповідають потребам дітей з інвалідністю. Проблемами залишаються недостатній рівень інклюзивного підходу, дефіцит спеціалізованих педагогів і психологів, відсутність індивідуальних реабілітаційних програм. Як наслідок, діти не отримують повноцінного розвитку та соціалізації.

4. Відсутність комплексного підходу до влаштування дітей з інвалідністю.

Система влаштування дітей з інвалідністю вимагає глибшої міжвідомчої координації між органами освіти, соціального захисту, охорони здоров'я та правосуддя. Без цілісного підходу важко гарантувати сталий розвиток і захист прав таких дітей.

5. Проблеми правового регулювання.

Існуюча нормативно-правова база містить низку суперечностей, що ускладнює процес влаштування дітей з інвалідністю у сімейні форми виховання. Законодавство потребує удосконалення в частині забезпечення реальних механізмів підтримки та контролю за умовами виховання таких дітей у сім'ях.

Незважаючи на те, що сімейні форми виховання є пріоритетними для дітей з інвалідністю, система все ще не забезпечує належних умов для їх ефективної інтеграції в сім'ї. Державні заклади залишаються неадаптованими до потреб таких дітей, що негативно впливає на їхній розвиток. Вирішення проблеми потребує комплексного підходу, що включає підвищення рівня державної підтримки сімей, адаптацію освітньої та соціальної інфраструктури, розвиток інклюзивного середовища та вдосконалення законодавчого регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 20 березня 2025).
2. Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав».
3. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>. (дата звернення 20 березня 2024).
4. Закон України «Про охорону дитинства» від 01.01.2025 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 30, ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
5. Москалюк О. І. Інклюзивна освіта в контексті проблем, суперечностей та перспектив. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». /2017. / Випуск 1 (40) с. 173.
6. Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2002 р. № 564 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>. (дата звернення 20 березня 2024).
7. Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення 20 березня 2024).